

**Stanislaw Mędala,
Wprowadzenie
do literatury
miedzytestamentalnej,
Kraków: The Enigma Press 1994,
392 s.**

Čeští a slovenští čtenáři, kteří mají zájem o polské knihy, mohou je číst v originále bez potíží, zvláště odbornou literaturu, v níž je mnoho společných výrazů. Lze snadno porozumět titulu knihy zde stručně recenzované, obtížnější by bylo tento titul přeložit; výrazy pro dvě části Bible, „zákon“ v češtině a „zmluva“ v slovenštině, lze sotva použít pro přídatné jméno. Patrně nejvhodnější by byl termín „intertestamentální“.

Mędalaova kniha uvádí do literatury mezi Starým a Novým zákonem. Je určena předně studentům bibliistiky, může vhodně být používána pro bádání o náboženském podkladu Nového zákona, též pro hojně údaje o příslušné vědecké literatuře. Již v úvodu (s. 5) jsou informace o závažných knihách tohoto oboru.

Uvedení do intertestamentální literatury je předkládá v pěti částech: I. Kumránské spisy (s. 7-112), II. Starozákonní apokryfy (s. 113-244), III. Židovská helénistická literatura (s. 245-296), IV. Židovské modlitby (s. 297-336), V. Stará rabínská literatura (s. 337-386). Na začátku každé části jsou podstatné bibliografie. Pak následují podrobné charakteristiky jednotlivých druhů literatury se závažnými údaji a úvahami o historickém podkladu a náboženském významu. V kapitolách věnovaných různým literárním typům jsou podávány informace o spisech.

Zvláštní pozornost si zasluží některé podrobné údaje. Seznam biblických textů z kumránských jeskyní má též odkazy k jejich publikacím (s. 42-66). Závažné části Řádu Jednoty (1QS) jsou předloženy v překladu (s. 89-91), též ukázky jiných textů (s. 107, 110-111). Velmi podrobně je hodnocena Čtvrtá kniha Ezdrášova, též s ukázkami v překladu s výkladem (s. 147-198). V IV. části jsou též náboženské básně s ukázkami překladů (s. 299-304, 306-316).

Polské knize o intertestamentální literatuře je obdobná část české publikace, IX.

oddíl (s. 605-692) v dvousvazkovém díle *Ze světa Starého zákona*, jež napsal Miloš Bič (Praha 1989). (Recenzní článek „World of the Old Testament“ byl uveřejněn v *Archivu Orientálním* 60, 1992, s. 178-181). Charakteristický rozdíl se jeví již v nadpise oddílu „Pokanoničká literatura“. V Bičově knize jsou též kapitoly o kumránských spisech a rabínské literatuře, avšak autor se nezabývá helénistickou literaturou a liturgií. Má však kapitolu o Karaitech (pro něž je užít termín „Keráji“) a o pozdějších židovských vykladačích Bible. V polské Mędalaově knize jsou jako apokryfy uvedeny spisy, pro něž Bič užívá termín „pseudepigrafy“; apokryfům starozákonním věnuje Bič zvláštní kapitolu, v Mędalaově knize nejsou tyto knihy nazývané „deuterokanoničké“ (viz s. 115) obsaženy.

Bičovy údaje o pokanoničké literatuře lze doporučit jako vhodný úvod pro studium spisů z období mezi Starým a Novým zákonem, zde recenzovaná Mędalaova kniha obsahuje další závažné údaje a užitečné bibliografie. Ve srovnání s pracemi polských odborníků je český vědecký zájem o tuto tak důležitou literaturu velmi omezený. Mędalaova kniha dobře poslouží těm, kdo si chtějí doplnit své znalosti o podkladu Nového zákona. Pro ty, kdo se hodlají věnovat vědeckému studiu a pak samostatně vědecké práci, poskytne Mędala užitečné směrnice a odkazy k příslušné prameně i druhotné literatuře. Zvláště v tomto oboru může být plodně úsilí polských vědců vzorem pro české a slovenské pracovníky.

Lze očekávat, že připravované české překlady starozákonních pseudepigrafů a rukopisů od Mrtvého moře rozšíří a prohloubí zájem o intertestamentální literaturu.

STANISLAV SEGERT

**Y. Hoffman – F. H. Polak
(eds.), 'wr ljqb – A Light
for Jacob. Studies in the
Bible and the Dead
Sea Scrolls. In Memory
of Jacob Shalom Licht,
Jerusalem: The Bialik Institute –
Tel Aviv University 1997,
[10]+282+60*+[4] pp.**

V článku „Jákos Licht. Život a dílo“ (*Religio* 4, 1996, 194-200) bylo uvedeno, že je připravován sborník věnovaný jeho památce

(viz s. 194-195). Tento sborník nazvaný *Světlo pro Jákos* byl vydán pět let po Lichtově skonu. Připravili jej dva jeho kolegové z telavivské university. Na obalu je fotografie svítilného starověkého hliněného svícnu. Lichtova fotografie je na začátku hebrejské části sborníku.

Tato rozsáhlejší hebrejská část je uvedena předmluvou obou editorů a obsahem. Hebrejský název článku, který napsal Frank Polak, znamená „Jákos Šalom Licht – člověk a exeget“ (1-5). Licht se narodil r. 1922 ve Vídni, vyrostl a studoval v Brně; r. 1940 se odebral do „země“ a studoval na Hebrejské universitě v Jeruzalémě. Polak oceňuje publikace i osobnost svého učitele.

V seznamu Lichtových publikací (7-13) je 12 knih, 44 článků, 93 příspěvků do encyklopedií a 14 recenzí. Téměř všechny publikace jsou hebrejské, jen několik anglických.

Hebrejské články ve sborníku jsou ve dvou oddílech: 13 článků o Bibli a jejím výkladu (15-197), 8 článků v oddíle o svitcích od Mrtvého moře a o archeologii (199-282).

V prvním oddíle jsou výklady biblických míst a výrazů. Zde uvádíme ty, které napsali autoři známí i z jiných publikací. Šemuel Achituv (36-43) sleduje různé funkce hebrejského slova, jež znamená „obličej“. Moše Greenberg (68-77) sleduje v hebrejské Bibli a v anglických překladech smysl slova pro „právo“. Jair Hoffman (90-103) vykládá podrobně verš knihy Jeremiášovy 36:32. Meir Weiss (104-117) sleduje žalmy 42-43.

Příspěvatelé do druhého oddílu se platně podíleli na uveřejňování a výkladu rukopisů od Mrtvého moře. Chanan Ešel (201-210) uvažuje o vztahu esejského „Učitele spravedlnosti“ k „Výboru úkonů Zákona“ (MMT) ze 4. kumránské jeskyně. Magen Broši (201-211) sleduje protikumránské polemiky v talmúdu. Debora Dimant (220-226) podává reprodukci, text a výklad 2. sloupce rukopisu 4Q389, spisu hlásícího se k Mojžíšovi. Bilha Nican (227-253) uveřejňuje a porovnává zlomky o blahoslavenství ze 4. jeskyně, 4Q286-290.

Dlouholetý Lichtův přítel, profesor David Flusser (viz 1; viz též *Religio* 5, 1997, 70-71) přispěl článkem o smrti bezbožného krále (254-262). Přirovnává předpověď v kumrán-

Recenze

ském spisu o konečné válce 4Q285, sl. 5, že knize obce dá usmrtit nepřítel, k podobným věštébám v syrské apokalypse Bárukově (kap. 40) a v orákulu, jehož věstec se jmenuje Hys-taspés. Tyto tři tradice jsou zaměřeny k apokalyptickému vítězství mesiáše. (Český překlad syrského Báruka vyšel v souboru, který vydává Zdeněk Soušek, *Knihy tajemství a moudrosti* II, Praha: Vyšehrad 1998, 264-335.)

Eliša Qimron (263-267) vysvětluje významy hebrejského slova, jež znamená „těhotná žena“, „rodička“. Efraim Satran (268-271) uveřejňuje dvě starověké řecké pečeti, jež byly nalezeny při vykopávkách na Tel Dor. Jehuda Šifman (272-282) se zabývá pravidly Chrámového svitku pro porážení obět-ních zvířat.

V anglické části je 6 článků na stránkách očíslovaných hvězdičkou (1*-60*).

Jonas C. Greenfield z'/: „Apocrypha, Pseudepigrapha and Unusual Texts at Qumran“ (1-9). Mezi kumránskými rukopisy jsou zastoupeny apokryfy – Moudrost syna Sirachova, Tóbit -, pseudepigrafy – Enoch, Jubilea – i jiné spisy navazující na biblické tradice o praočcích a o Danielovi, a též spisky astrologické. (Nové překlady: *Apokryfy*, Praha: Kalich 1985; *Apokryfy*, přel. Karol Gábris, Bratislava: Vesna 1990; Pseudepigrafy: *Knihy tajemství a moudrosti*, vyd. Zdeněk Soušek, Praha: Vyšehrad, sv. I-II, připravuje se III. sv.; překlad rukopisů od Mrtvého moře připravuje pražské nakladatelství Oikúmené.)

Jacob Milgrom: „The Resident Hireling“ (10-13). Hebrejské slovo znamenající „usedlík“ se používalo jen ve spojení se slovy označujícími postavení, „cizinec“ nebo „najatý pracovník“.

Frank H. Polak: „The Messenger of God and the Dialectic of Revelation“ (14-30). Symbióza mezi neviditelnou přítomností Boží a fyzickým vystoupením posla zvyšuje sílu zjevení, a při tom podporuje božskou autoritu zvěsti. Tento vztah je sledován na biblickém podání o Gedeónovi, Mojžíšovi a Hagafe. Pro srovnání jsou uvedeny theofanie z pramenů řeckých a chetitských.

Stanislav Segert: „Hebrew in Comenius Panglottia“ (31-43). Americký spisovatel Cotton Mather r. 1702 litoval, že „neporovnatelný Moravan“ se nestal Američanem.

Komenského *Panglottia* je pátá část jeho největšího díla, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. V této části Komenský navrhoval spojení lidstva jednotným dokonalým jazykem. K jeho vytvoření může hebrejščina, jazyk nejstarší a jednoduchý, dodat některé rysy. Komenský též radil, jak se lze snadno naučit hebrejskému písmu a jazyku.

Emanuel Tov: „Tefillin of Different Origin from Qumran?“ (44-54). Kozená pouzdra s hebrejskými biblickými citáty psanými na kůži – pro něž se též užívá řecký název *fyllaktérion* –, jež se nosila na hlavě a na levé ruce, jsou dvojího typu. Některé texty jsou psány kumránským pravopisem a úpravou, jiné úpravou i výběrem citátů odpovídají textům rabínské tradice.

Yair Zakovitch: „Did Jonah Proclaim What God Told Him?“ (55-60). Jonáš sice vyřídil lidu Ninive Boží poselství o zkáze města, avšak nikoli Boží působení k jejich pokání a pak záchraně.

Články v sborníku ukazují k různým oborům, jimiž se Jákos Licht úspěšně zabýval. Jeho knihy a příspěvky do biblické encyklopedie jsou a budou vděčně používány. Jeho nová vlast připomíná význam jeho díla. Licht si zasluží, aby jeho stará vlast na něho nezapomněla.

STANISLAV SEGERT

Luther H. Martin, Hellenistic Religions.

An Introduction.

New York, Oxford University Press
1987, 170 p.

Luther H. Martin, profesor religionistiky a vedoucí katedry religionistiky na univerzitě ve Vermontu, k jehož hlavnímu pracovnímu zaměření patří kromě obecně metodologických problémů religionistiky problematika antických, zvláště pak helénistických náboženství a kultů, vzniku křesťanství a jeho vztahu k antickému světu, svou knihu označuje za „pokus pochopit jako koherentní systém myšlení to množství skutečností, které je obvykle zahrnováno pod označení helénistická náboženství“.

Z historického hlediska je pojem „helénistické náboženství“ používán k označení náboženských forem a praktik mnoha národů, které obývaly rozsáhlá území zahrnutá do impéria Alexandra Velikého. Autor v historickém úvodu zdůrazňuje jako jedno ze základních metodologických hledisek v přístupu k helénistickým náboženstvím nutnost časového posunu trvání helénismu v kulturní historii v podstatě až do doby oficiálního přijetí a legitimace křesťanství, tedy do závěru 4. století. Celkově je helénistický svět charakterizován Ptolemaiovským chápáním univerza a jeho architekturou kosmu, která spolu s novou mezinárodně-politickou topografií definovala hierarchický i horizontální rámc helénistického světového systému a strukturovala tím jeho náboženské formy.

Autor se také zabývá vymezením pojmu „synkretismus“, který je konvenčně přijímán jako hlavní charakteristický rys helénistického náboženství. Dochází k závěru, že synkretismus nemůže být chápán pouze jako odraz politického internacionalismu, ale jako určité koherentní soustavy vztahů, které musí být popsány spíše v jejich systematických jednotlivostech, než jako pouhých kulturní směsice

vzešlá z historické souhry okolností.

Systém helénistických náboženství je zkoumán na třech klíčovém pojmech - *pietas*, *mysterium* a *gnosis*, přičemž jsou kladeny otázky po jejich charakteristických formách a projevech, jejich odlišnostech a vztahu a po jejich místě v helénistickém systému náboženského myšlení.

Jako východisko pro charakteristiku každodenního života v helénistickém světě je použito Apuleiových Proměn. Vesmírný svět Apuleiův je utvářen mytologickým přesunem posvátného mimo pozemský svět a vrtkavostí helénistické existence vůbec. Vláda Tyché/Fortuny s její dvojakou tváří ovlivnila strukturu náboženských formací (je vnímána jako individualismus bez instrukcí). Spolu s hlubokým pocitem odcizení je možné ji označit za základ helénistické existence; konsekventně tedy pouze spásitelský typ bohyně může ovlivnit transformaci existence tím, že nabízí náboženskou alternativu nebezpečnému a chaotickému světu. Právě Apleiův román popisuje život v takto dvojakém světě, a to jako bezcílne putování mezi různými alternativami existence. Helénistické mýtické, magické a mysterijní vztahy k rozmarne vládě Tyché/Fortuny slouží vhodně jako úvod do labyrintu helénistického náboženského synkretismu.

Reakce na existenciální problémy nově uspořádaného světa je pochopitelně patrna také ve filozofii, a to především v epikurejské a stoické, jimž autor rovněž věnuje pozornost a zamýšlí se i nad vztahem filozofie a náboženství v helénistickém světě.

Helénistická zbožnost je v rámci tohoto systému charakterizována jako určitý přístup k řádu věcí, ačkoli původní lokalizovaná místa tohoto řádu byla přesunuta a univerzalizována. Jako nejrozsáhlejší příklad helénistické zbožnosti uvádí autor různé věštebné úkony, které - dle jeho názoru - spolu s Ptolemaiovskou strukturou kosmu vytvářejí podmiňky pro pozdější rozšíření kultu epifanií.

Dalším charakteristickým rysem tohoto období je oživení zájmu o starobylé chthonické mysterijní kultury, které způsobilo také jejich transformaci a univerzalizaci. Kult epifanií byl schopen překlenout kosmickou propast a překonat separaci lidí od bohů. Prostřednictvím iniciačních obřadů byla problematická podstata existence transformována

v existenci ovládanou bohyní v podobě „pravé Fortuny“. Lidový mýtus o božstvu se transformoval v mysterijní gnózi. Výrazným rysem těchto mystérií byl způsob zasvěcení, které bylo jak dobrovolné, tak individuální. Podrobněji jsou rozvedena mystéria eleusinská a Isidina jako nejtypičtější. Isis a Démétér jsou typy univerzální bohyně, jejíž neomezená vláda v helénistickém světě může být dokreslena uvedením dalších příkladů tohoto typu - syrské bohyně Atargatis (Astarte) nebo frýžské Kybelé. Tyto bohyně byly sympateticky spojeny jedna s druhou díky tomu, že vytvářejí společnou antitezi vládě Tyché/Fortuny.

Další kapitola je věnována přizpůsobování tradiční zbožnosti a novému formování helénistických kultů (Dionýsos, Jahve) i vytváření nových kultů a náboženství, jako je mithraismus a křesťanství. Judaismus a židovskou tradici s její teologickou spekulací o Sofii uvádí autor jako další význačnou tendenci dokreslující suverenitu „feminního principu“ v helénistickém náboženském systému. I přes tuto skutečnost je však pozdní antika charakterizována „maskulinizací“, a tento posun k pozdně helénistické maskulině struktuře (návrat k patriarchálnímu judaismu, orfismu a kult Dionýsa) představoval strukturální posun po celém helénistickém světě. Maskulinní systémy vykoupení se posléze staly obecně přijímanou realitou.

Příkladem nově vytvořeného kultu s iniciacemi zaměřeného na překonání výkyvů vnějškově chaotického světa je mithraismus, který se definoval již zcela na základě pojmů helénistických kosmologických struktur a představuje systematické zamítnutí nebo potlačení „feminního principu“.

Křesťanství - další náboženství, které vzniká v této době, uvádí autor jako jednu z náboženských alternativ, která v kontrastu k mithraismu byla kosmopolitnější a její demokratický univerzalizmus nabízel nejen beztrždní vizi světa, ale současně také kompromis mezi světem přetvářejícími mystérii a světem popírajícími gnostiky.

V průběhu vývoje byl helénistický soteriologický systém nahrazen pozdějším helénistickým systémem transcendentního a vykupitelského činitele, antitetického vůči hmotě, ale sympatetického s duší. Ten byl charakteristický pro gnostická pojednání a gnosticismus sám se artikuloval prostřed-

nictvím existujících náboženství a filozofické tradice bez jakéhokoli autoritativního kánonu nebo organizované církve. Gnostické myšlení vyjadřovalo - dle mínění autora - smělou výzvu názoru, že lidská existence je ovládána materiálním světem, který je univerzálně ovládnut osudem, a představovalo kompletní přehodnocení a zvrát v systému helénistického myšlení. Zatímco feminní princip byl mytologizován, maskulinní typy transcendentu se rozšířily jako určitá reakce, a tím současně i jako výzva jeho nadvláde, která byla postupně stále více chápána negativně.

Pod zorným úhlem těchto závěrů pak autor diskutuje problém vlivu pozdně helénistického náboženství na křesťanství a stálou konfrontaci vývoje náboženství s rovinou sociální se mu zdařilo poskytnout vyvážený obraz celého komplexu helénistických náboženství včetně křesťanství jako jedné z tehdy existujících náboženských alternativ. Ve snaze o posílení obecných rysů celého náboženského systému helénismu je třeba také spatřovat hlavní přínos této publikace, nikoli ve výkladu jednotlivých složek tohoto systému.

Kniha L. H. Martina by se tak mohla stát podnětem k další diskusi nejen o helénistických náboženstvích a jejich vztahu ke vznikajícímu křesťanství, ale také o tom, nakolik je např. v souvislosti s helénistickým náboženským systémem možné zcela pominout takové aspekty, jako je představa spojená se slunečními božstvy, či pokusy o vytvoření státního náboženství, které dotvářejí charakter helénistické epochy, ale i o místě křesťanského náboženství v systému antické kultury.

K formální stránce této publikace jen na okraj - kniha je vybavena výběrovou bibliografií, která je tematicky členěna a je uváděna přímo za jednotlivými kapitolami. Obsahuje novější tituly sekundární literatury a vzhledem k tomu, že je kniha určena především studentům, uvádí téměř výhradně anglosaskou produkci s ohledem na její dostupnost a ze stejných důvodů odkazuje na anglické překlady pramenů. Způsob práce s nimi i formální členění celé práce svědčí však o velmi dobré erudici autorově.

IVA DOLEŽALOVÁ